

66. ročník Fyzikální olympiády
v školskom roku 2024/2025
domáce kolo kategória A
text úloh

1. Raketa

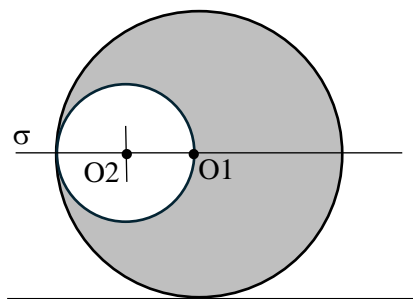
Uvažujme plán vyslania sondy mimo Slnecnú sústavu. Raketu treba najprv vyniesť na kružnicovú obežnú dráhu vo výške $h_0 = 200$ km nad povrchom Zeme.

- a) Určte rýchlosť v_1 na tejto orbite vzhľadom na Zem.
- b) Aká je optimálna rovina obežnej trajektórie pre štart do priestoru mimo Slnecnú sústavu. Na akú rýchlosť v_2 vzhľadom na Slnko treba raketu urýchliť, aby bola schopná voľným pohybom uniknúť zo Slnecnej sústavy. Po akej trajektórii v takom prípade raketa Slnecnú sústavu opustí?
- c) Akú časť p pôvodnej hmotnosti m_0 rakety predstavuje palivo potrebné na urýchlenie rakety na rýchlosť v_2 v optimálnom prípade, ak plyny vznikajúce spálením paliva tryskajú z dýzy rakety rýchlosťou $u = 4500$ m·s⁻¹?

Vplyv ostatných planét neuvažujte. Potrebné hodnoty veličín vyhľadajte v tabuľkách alebo na internete.

2. Kmity valca s dutinou

Na obr. A-1 je znázornený priečný prierez homogénneho valca s polomerom $R = 10,0$ cm, v ktorom sa nachádza valcová dutina s polomerom $R/2$, pričom vzdialenosť osi O2 dutiny a osi O1 valca je $R/2$. Osi valca a dutiny určujú rovinu σ symetrie telesa.

Obr. A-1

- a) Určte vzdialenosť a ťažiska telesa od osi O1.
- b) Ak valec položíme na vodorovnú plochu, zaujme stabilnú rovnovážnu polohu. Nakreslite valec s dutinou v stabilnej rovnovážnej polohe a označte polohu jeho ťažiska T.
- c) Ak vychýlime teleso z rovnovážnej polohy o malý uhol a uvoľníme, začne kmitať okolo rovnovážnej polohy. Určte uhlovú frekvenciu ω a periódu T kmitov.

Tiažové zrýchlenie $g = 9,81$ m·s⁻².

3. Vznik oblakov

Na hladine vodnej plochy je vzduch s relatívnou vlhkosťou $\eta_0 = 80\%$ a teplotou $t_0 = 20\text{ }^\circ\text{C}$. Atmosférický tlak na hladine $p_0 = 100\text{ kPa}$. Vlhký vzduch stúpa hore a v určitej výške sa začnú tvoriť mraky. V nasledujúcej tabuľke je tlak p_n nasýtenej pary pri rôznych teplotách.

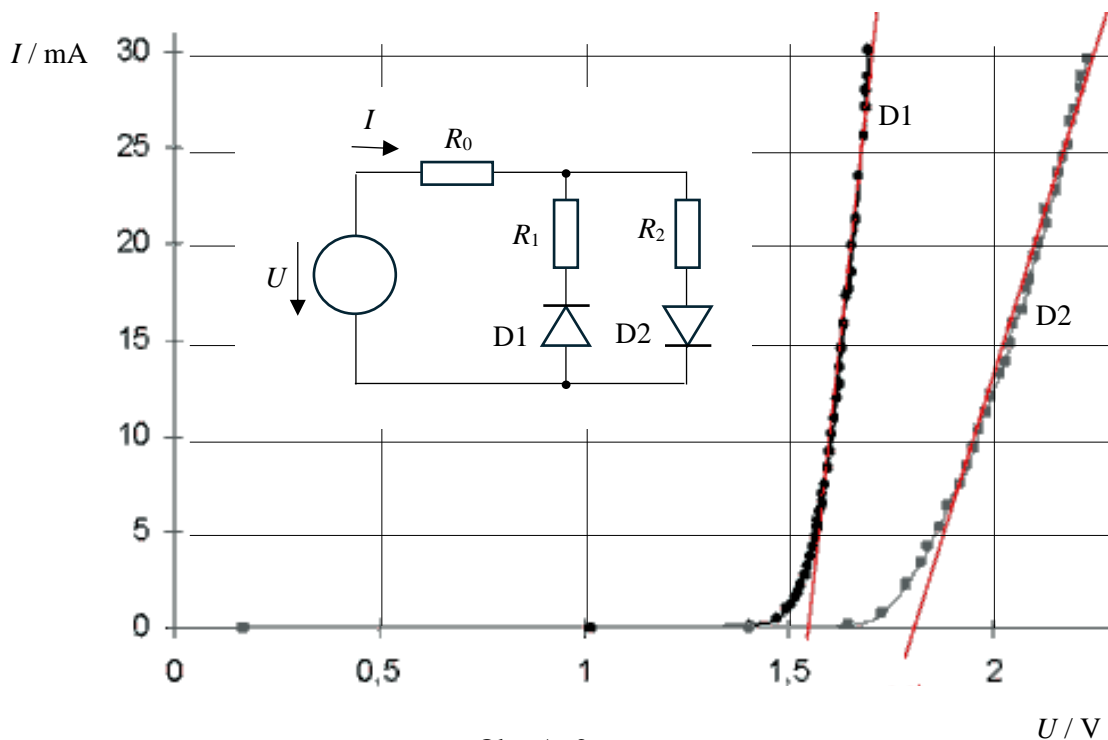
$t / ^\circ\text{C}$	0,0	2,0	4,0	6,0	8,0	10,0	12,0	14,0	16,0	18,0	20,0
p_n / kPa	0,61	0,71	0,81	0,93	1,07	1,23	1,07	1,23	1,82	2,06	2,34

- Určte pomer počtu N_p molekúl vodnej pary a N_v molekúl vzduchu a parciálne tlaky p_{p0} pary a p_{v0} vzduchu vo vlhkom vzduchu pri hladine vodnej plochy.
- Určte závislosť teploty vzduchu od výšky za predpokladu, že vplyv vodnej pary na tepelné deje vo vzduchu je veľmi malý, a teda vzduch možno považovať za ideálny plyn dvojatómových molekúl s molovou hmotnosťou $M_m = 29\text{ g}\cdot\text{mol}^{-1}$.
- Určte závislosť parciálneho tlaku vodnej pary od výšky nad hladinou a určte výšku h_m , v ktorej začnú vznikať mraky. Použite grafické riešenie.

Predpokladajte, že stavová zmena stúpajúceho vlhkého vzduchu je adiabatická.

4. Obvod s LED

Na obr. A-2 je znázornený obvod s dvomi LED diódami, D1 a D2. Meraním boli získané V-A charakteristiky oboch diód. Vidíme, že až po určité prahové napätie U_p je prúd diódy prakticky nulový, a nad touto hodnotou je charakteristika lineárna. Pre praktické účely sa charakteristiky nahrádzajú lomenými priamkami, $I = 0$ pre $U \leq U_p$ (vrátane záporného napätia) a $I = R_d(U - U_p)$ pre $U > U_p$ (náhradné priamky), kde R_d je dynamický odpor.

Obr. A-2

- Pre $U > U_p$ možno diódu nahradiť sériovou kombináciou ideálneho zdroja napätia U_p , rezistora s odporom R_d a spínača, ktorý sa zopne, ak napätie na dióde $U_d > U_p$. Určte parametre U_p , R_d náhradného obvodu s použitím grafu V-A charakteristík oboch diód.
- Prekreslite obvod a diódy nahradte sériovými kombináciami náhradných prvkov.
- Určte pre $R_0 = 500 \Omega$ hodnoty odporov R_1 a R_2 tak, aby pri napätí zdroja $U_0 = \pm 24 \text{ V}$ diódami prechádzal menovitý prúd $I_0 = 20 \text{ mA}$.
- Zostrojte graf závislosti prúdu I zdroja ako funkciu napätia $-30 \text{ V} \leq U \leq 30 \text{ V}$ zdroja pre náhradné charakteristiky diód.

5. Dve šošovky

Na optickej lavici sa nachádza dvojica spojných šošoviek S1 a S2 s rôznymi optickými mohutnosťami D_1 , D_2 a so spoločnou optickou osou. Vzájomnú vzdialenosť L šošoviek možno meniť.

Vo vzdialenosti a_1 pred šošovkou S1 sa na optickej osi nachádza bodový zdroj svetla Z.

- Vyjadrite vzdialenosť a_2 tienidla T od šošovky S2, v ktorej sa vytvorí na tienidle ostrý obraz zdroja, pomocou vzdialenosti a_1 , vzdialenosti L a mohutností šošoviek D_1 a D_2 .

Keď postavili šošovku S1 do vzdialenosti L od zdroja a šošovku S2 do rovnakej vzdialenosti L od šošovky S1, vytvoril sa ostrý obraz na tienidle T vo vzdialenosti $2L$ od šošovky S2. Potom šošovky vzájomne vymenili a ostrý obraz sa vytvoril na tienidle vo vzdialenosti $3/2 L$.

- Výpočtom určte optické mohutnosti oboch šošoviek.
- Úlohu c) overte graficky pre oba prípady vypočítaných mohutností a $L = 10 \text{ cm}$. Pri riešení vhodne využite významné lúče. Obrázok zostrojte vo vhodnej mierke. Výsledky pre vzdialenosť a_2 obrazu určené graficky porovnajte s hodnotami v zadaní.

Šošovky považujte za tenké, tzn. ich hrúbka je veľmi malá v porovnaní s ich ohniskovými vzdialenosťami.

6. Rádioaktívna premena

Uvažujme vzorku rádioaktívneho izotopu ^{211}Pb s hmotnosťou $m = 1,0 \text{ g}$. Ten sa mení na ^{211}Bi s polčasom premeny $T_1 = 36,1 \text{ min}$, ďalej ^{211}Bi na ^{207}Tl s polčasom premeny $T_2 = 2,14 \text{ min}$ a nakoniec ^{207}Tl na stabilný ^{207}Pb s polčasom $T_3 = 4,77 \text{ min}$.

- Napíšte rovnice troch premien a uveďte, o aké premeny ide.
- Určte začiatočnú aktivitu vzorky.
- Určte závislosť α -aktivity vzorky od času.
- Zostrojte graf časovej závislosti α -aktivity vzorky.

Pozn.: Preštudujte si riešenie lineárnej diferenciálnej rovnice prvého rádu s nenulovou pravou stranou.

7. Overenie Stefanovho-Boltzmannovho zákona – experimentálna úloha

Teória:

Na overenie Stefanovho-Boltzmannovho zákona použite vláknovú žiarovku. Vláknó žiarovky sa pri vysokých teplotách správa ako čierne teleso. Intenzita vyžarovania vlákna je určená Stefanovým-Boltzmannovým zákonom

$$H_e = \frac{P_e}{S} = \sigma (T^4 - T_0^4),$$

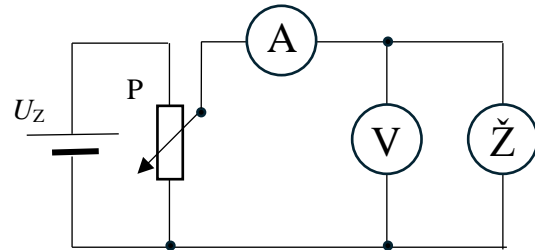
kde $\sigma = 5,67 \times 10^{-8} \text{ W} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{K}^{-4}$, P_e výkon vyžarovaný z povrchu telesa s obsahom S , T termodynamická teplota povrchu telesa v stave termodynamickej rovnováhy a T_0 termodynamická teplota okolia.

Žiarivý výkon žiarovky P_e je prakticky rovnaký jej elektrickému príkonu $P = UI$.

Predpokladajte, že závislosť odporu vlákna žiarovky od teploty je približne lineárna a môžete ju vyjadriť vzťahom $R = R_0 (1 + \alpha \Delta t)$,

kde R_0 je odpor pri teplote okolia t_0 , $\Delta t = t - t_0$ je zmena teploty a α teplotný súčiniteľ odporu. V rozsahu teplôt vlákna od studeného až po rozžeravené má wolframový drôt, z ktorého je vyrobené vlákno žiarovky, teplotný súčiniteľ odporu hodnotu $\alpha = 4,4 \times 10^{-3} \text{ K}^{-1}$.

Pre meranie použijete malú žiarovku $\check{Z}$ s menovitou hodnotou napätia $U_n \leq 24 \text{ V}$ (bezpečné napätie), ktorá sa bežne predáva v predajniach elektrotechnických súčiastok, laboratórny zdroj konštantného napätia (regulovaný alebo s potenciometrom P) a dva multimetre. *Upozornenie: žiarovka musí byť vlákňová.*

Obr. A-3

Úlohy:

- a) V zapojení podľa obrázku odmerajte pozorne závislosť prúdu I , ktorý prechádza žiarovkou, od napätia U na žiarovke. Výsledky zapíšete do tabuľky. Do tabuľky doplňte príkon P a odpor R žiarovky pre jednotlivé hodnoty napätia. Zmerajte teplotu t_0 miestnosti a zapíšete ju nad tabuľku.

Zvoľte najmenej 20 hodnôt napätia zdroja od 0 V do nominálnej hodnoty U_n napätia žiarovky. Na nastavenie napätia zdroja použijete laboratórny zdroj s regulovaným výstupným napätím alebo zdroj konštantného napätia s potenciometrom.

- b) Zostrojte graf závislosti odporu R žiarovky od napätia U na žiarovke. Z grafu stanovte odpor R_0 vlákna pri nulovom napätí, pri ktorom je teplota vlákna rovnaká ako teplota okolia t_0 .
- c) Pre jednotlivé hodnoty napätia U vypočítajte zodpovedajúce hodnoty termodynamickej teploty T vlákna žiarovky a doplňte ich do tabuľky (v jednotkách K).
- d) Zostrojte graf výkonu P ako funkciu termodynamickej teploty T a overte, že pre hodnoty napätia väčšie ako určitá hodnota U_L je výkon P priamoúmerný T^4 . Určte hodnotu napätia U_L a opíšte stav vlákna žiarovky. Vysvetlite, prečo pre hodnoty napätia $U < U_L$ lineárna závislosť od T^4 neplatí.

Pre overenie priamej úmernosti zvolte vhodné premenné na osiach grafu.

- e) Stanovte plošný obsah S časti povrchu dokonale čierneho telesa, ktoré by pri zistených teplotách žiarilo rovnako ako daná žiarovka.

Poznámka:

Prvá časť merania pri nízkych teplotách vlákna slúži predovšetkým na určenie odporu žiarovky R_0 pri teplote okolia; druhá časť pri vysokých teplotách na overenie Stefanovho-Boltzmannovho zákona.

Fyzikálna olympiáda – 66. ročník – úlohy okresného kola kat. A

Návrh a úprava úloh: Lubomír Konrád (1, 2, 5), Ivo Čáp (3, 4, 6, 7)

Recenzia úloh: Lubomír Mucha, Aba Teleki

Redakcia: Ivo Čáp

Úlohy preložil: Aba Teleki

Vydalo: Slovenská komisia fyzikálnej olympiády
Národný inštitút vzdelávania a mládeže, Bratislava 2024